A törzsökös idegenek

Kovács András Ferenc: Hazatérés Hellászból

Kavafisz-átiratok

Magvető Kiadó
Budapest, 2006
274 oldal, 2490 Ft

Kovács András Ferenc stílusérzéke és formakészsége, a legkülönfélébb beszédmódok imitációjára való képessége szinte már legenda a mai magyar irodalomban. Weöres óta és mellett a leginkább próteuszi alkatú költő ezúttal ismét továbbírta ezt a legendát. A portugál Fernando Pessoához hasonlóan önálló költői életműveket létrehozó szerző Jack Cole, Caius Licinius Calvus, Lázáry René Sándor után most egy újabb fiktív korpusz létrehozására vállalkozott. Ez alkalommal azonban nem teremt önálló személyiséggel felruházott költőt, hanem egy valóban létezett, huszadik század eleji szerző életművét írja tovább. Ez az eljárás valamivel kevesebb szabadságot biztosít, hiszen egy már meglévő, jellegzetes hang imitációját követeli, egy olyan hangét, melyet nem KAF alkotott meg, így nem tehet mást, mint hogy ehhez alkalmazkodik. Mivel azonban választása nem kényszerű, nyilvánvalóan olyan szövegvilágot választott, melyben otthonosan mozog, melynek nyelvét jól beszéli.

A görög nyelvű Konsztantinosz Petrosz Kavafisz (1863–1933) a huszadik század egyik világirodalmi rangú, meglehetősen sajátos hangú költője volt, akit igen nehéz bármiféle korabeli lírai áramlathoz kötni. Nem túl terjedelmes életművében meghatározó a hellenisztikus irodalom és filozófia valamint a bizánci kultúra hatása, verseire valamiféle melankolikus irónia, a pátosznélküliség és a hagyományos költői eszközök, képek visszafogott használata jellemző. Az Alexandriában született szerző fiatal korában néhány évet Angliában tölt, majd visszatér szülőföldjére, haláláig nagyrészt nem is változtat helyet, így a Nagy Sándor alapította város lírikusaként vonul be az irodalmi köztudatba. Műveinek kiadására nem sok gondot fordít, legtöbb költeménye röplapszerűen, barátoknak szánt ajándékként kerül publikálásra. Bár életében csak két vékonyka kötettel jelentkezik, a húszas évek végétől az európai irodalom, a nyugati lapok is felfigyelnek rá, alkotásairól pozitív hangú méltatások sora jelenik meg. Magyarországon a hatvanas évek végétől válik mindenki számára elérhetővé, hiszen 1968-ban megjelenik *A barbárokra várva* című kötet Vas István és Somlyó György fordításában. Ezt követően az Európa Könyvkiadó sorozatában 1975-ben jelenik meg újra, szintén az említett fordítók tolmácsolásában. Míg azonban ezek a kötetek csak a kanonikus verseket tartalmazzák, az idén a Kalligramnál napvilágot látott *Alexandria örök* című gyűjtemény már a megtagadott és befejezetlen versek közül is válogat, így a költői termés mintegy háromnegyede válik olvashatóvá ma-

gyar nyelven is. Az említett fordítók munkái mellett Déri Balázs fordításai is helyet kapnak a kötetben, így nem csupán a Kavafisz-verseket ismerheti meg az olvasó, de akár a műfordítás alapvető problémáival, módszereivel és hagyományaival is szembesülhet, ha a fordítói gyakorlatok közötti különbségeknek is figyelmet szentel. Külön érdekesség, hogy a Déri szerkesztette kötet szinte teljesen egy időben jelenik meg KAF kötetével, ami kétségtelenül valamiféle újrafelfedezés, a Kavafisz iránti érdeklődés erősödésének a jele.

E két kötet egymásra olvasása nem kevés tapasztalattal gazdagíthatja a figyelmes befogadót. Bár KAF nem nyúl a Somlyó és Vas István által fordított szövegekhez, több olyan vers van, melyet Déri és az ő tolmácsolásában is megismerhetünk. Ezt a komparatív szemléletű vizsgálatot elsősorban a műfordítások mibenlétével, jellegzetességeivel foglalkozókra bízva jelen írás a továbbiakban kizárólag Kovács András Ferenc fordításaira és parafrázisaira koncentrál. Legelsőként azon érdemes elgondolkodni, vajon miért lehet annyira fontos KAF számára a görög költő, hogy egy teljes, viszonylag terjedelmes kötetet ajánl „Kavafisz szellemének"? Miért éppen ezt a kis, homogén, költői eszközök tekintetében meglehetősen dísztelen, élőbeszéd-szerű versekből álló korpuszt választja egy olyan szerző, kinek műveire inkább a változatosság, a variációk sokfélesége és a költői eszközökben és formákban való tobzódás, a rendkívüli költői lelemény a jellemző? Ez az elsőre talán furcsának ható választás nem is olyan különös, ha alaposabban megvizsgáljuk.

A Kavafisznak emlékművet emelő KAF a görög költőhöz hasonlóan otthonosan mozog az antikvitás világában, szívesen parafrazeál különböző műveket, egyik bevett módszere a már létező művek mottóként, idézetként való felhasználása, kommentálása. Ebben tehát úgy tűnik hasonlóak, hiszen Kavafisz szövegeiben is hemzsegnek az utalások (a fordításkötetek végén például minden esetben hosszú jegyzetek igyekszenek megkönnyíteni az olvasók dolgát), műveinek nagy része pedig valamiféle történelmi esemény vagy irodalmi, illetve filozófiai mű kommentárja, kiegészítése, új kontextusba helyezése. Az intertextualitás, a palimpszesztus, az egymásra rétegződő szövegek alapvető strukturáló elvei már a huszadik század elején alkotó Kavafisznak is. Így mikor KAF őt írja át, nem tesz mást, mint egy amúgy is átíró, átértelmező költőt ír tovább, egyfajta második áttétet, átértelmezést adva az antik, elsősorban hellén szövegeknek, személyeknek és eseményeknek.

A korábbi szövegek talált tárgyként való beemeléséhez való vonzódás azonban nem az egyetlen pont, melyben a két szerző rokonítható. A pátosztól való menekülés, a terjengős érzelmesség és a túlzott szentimentalitás kerülése, az iróniára és a távolságtartásra való hajlam további párhuzamot teremt a tárgyalt alkotók és műveik között. Mindezek mellett érdekes, hogy valamiféle romantikus múltba menekülés, az aranykorhoz való visszatérés vágya is meghatározó költészetükben. Az aktuális történések, a művészet körén kívül eső napi problémákra nem igazán fogékony egyik lírai világ sem. Ennek egyik lehetséges okát a kötet egy verse így fogalmazza meg: „Elég, ha pár igaz, szép fenséges könyvbe nézek, / most, idebenn a Szerapeionban, / s nem kell kinézdegélnem folyvást a könyvtár ablakán, / hogy megtudjam, mi zajlik, zúg odakünn a veszett világban." (*Krisztus után 391-ben, Alexandriában*) Kavafisz két-három verstől eltekintve nem tematizálja saját korát és ez, ha nem is ilyen radikálisan, de KAF esetében is jellemző szemlélet.

További hasonlóság az irodalmon kívüli művészetek iránti fokozott érdeklődés. A szobrok, antik vázák, festmények, különböző képzőművészeti alkotások leírása mindkettejük esetében jellegzetes téma. De mindezen párhuzamok mellett meg kell említeni azt

a sajátos léthelyzetet, mely talán Alexandria metaforáján keresztül ragadható meg leginkább, s mely talán a legfontosabb összekötő kapocs. Alexandria ez esetben ugyanis nem csak egy valaha létezett, valós történelmi hely, mely némiképp megváltozva és más néven (Al-Iszkandaríja), de máig létezik, hanem a multikulturális közeg metaforája: „(Pláne Alexandriában, / mely mindig állhatatlan, szeszélyes, tiszteletlen, / mert mindenféle elem: sokfajta ember, eszme / időnként föl-föllobbanó, robbanékony keveréke. / Fensőbbség, gúny, konokság, könnyelmű kicsapongás / kormányoz itt: fogékony lélek, művészi szellem / s a hévvel kulturált lét finom szarkazmusa)" (*Különcködők*) Ez a több nyelvű, több kultúrájú, többféle vallású környezet Kavafisz és KAF számára is a művészetek, ezen belül is a költészet különösen inspiratív közege, olyan létmód, mely lehetővé teszi a keveredést, a jelenségek több szempontból való értékelését. Olyan közeg, ahol az ütköztetések és az egymásra hatások bonyolult játéka szinte sosem jut nyugvópontra, s így rendkívül termékeny talajt biztosít a műalkotások hétköznapitól eltérő szemléletének. A heterogén közeg szükségszerűen erősíti a relativizálás képességét, a fix és egyoldalú értelmezések elutasítását és a jelenségek, események többszempontú, olykor egymást felülíró interpretációját. A leszögezett, statikus pontok helyett az állandó változás és mozgás az, amiben a költészet felépül. Mindig keres, sosem állapodik meg, új és új perspektívába helyezkedik, igazi természete a mozgás hiszen „...a tenger, / a víz igazat szól, s minden kő hazudik." (*Sírkő Paraitonionban*)

Ez a mozgékonyság azonban – éppen az állandó változások miatt –, egyfajta otthontalanságot, a rögzítettség biztonságának hiányát is magában hordozza. A művészeti tevékenységet inspiráló sokféleség más irányból nézve, a szubjektumra vonatkoztatva mégiscsak egyfajta hiány, a biztos pontok hiányából fakadó magányosság: „...kihez fohászkodjam, melyik nagy / istenhez, hogy megértsen, s meg is hallgasson olykor? / Íziszhez kéne szólnom, Fájdalmas Szűzanyámhoz, vagy Hóruszhoz / talán én? Én, itt, a kék folyónál, amíg elönti arcom / az égi egyedüllét – s mind szótlanabb a holdfény." (*Szüéné végvidékén 1291-ben*) Ez az egyedüllét adódhat egyrészt a földrajzi-politikai okokra visszavezethető diaszpóra-lét sajátságaiból, mely KAF és Kavafisz esetében is meghatározó alaphelyzet. Kavafisz egyiptomi földön él görögként, Kovács András Ferenc pedig szintén a kisebbség tagjaként, magyarként, de egy másik ország állampolgáraként. Ez a probléma – a versek tanúsága szerint – azonban nem politikai kérdésként értelmeződik, sokkal inkább a már említett kulturális oldal felől, elsősorban az anyanyelv és az ehhez szorosan kapcsolódó hagyományok irányából. Nem igazán azokat a történelmi és politikai okokat elemzi, melyek ezt a helyzetet létrehozták, létrehozhatták, nem keres okokat vagy felelősöket, hanem igyekszik bemutatni ennek az állapotnak az alapvető jellegzetességeit. Annak a léthelyzetnek az adottságaira reflektál, mely a haza és a hazátlanság, az otthon és az otthontalanság sajátos határhelyzetében jön létre. Mert milyenek is a diaszpórában élők? „...mind menekültek, mind születettek s elkeveredtek, akik / a hellén Alexandriát belakjuk törzsökösen s idegenként." Ez a meghatározó ellentmondás a görög anyanyelvű, Egyiptomban élő Kavafisz és az erdélyi magyar KAF esetében is alapvető tapasztalat.

Az idegenség és a kívülállás tapasztalata emellett – eltekintve most már a meghatározó és jól ismert életrajzi vonatkozásoktól – az alkotó személyiségnek is alapélménye, éljen akár kisebbségben, akár az anyaországban, természetes nyelvi közegében. A művész így, mint az emberiség diaszpórában élő része értelmeződik, aki más nyelvet beszél, mint az őt

körülvevők nagy többsége. A különbséget ez esetben nem a konkrét nyelv, hanem a látásmód, a perspektíva differenciája teremti meg. A kötet rendkívül sok verse foglalkozik a művészlét kérdéseivel, jórészt azt az igen régi toposzt követve, melyben az alkotót valamiféle meg nem értettség övezi, melynek a művész mássága az alapja. Már a kötetnyitó vers, *Az énekes* című is ezt a furcsa, a hétköznapok történéseitől elzárt alakot választja tárgyául: „Világtól távol él, s a vers varázsától megrészegül: / számára már a szép vers a mindenség maga (...) Mert lényegében isteni természet ő! / Fölfoghatatlan értékét nem látja át gaz elvakultság, satnya logika." A költők és művészek mellett a filozófusok, könyvtárosok és tudósok is az értékek védelmezőjeként állnak helyt a barbár világban (a barbár szó eredeti értelmében a nem görögöt, az idegent jelenti, így a más anyanyelvi közegben élők környezetére is alkalmazható, visszacsatolva az előző bekezdés nemzetiségi problematikájához), egy olyan világban, ahol ezen értékek egyre jelentéktelenebbé válnak. A versekben gyakorta megjelenő figurák egy letűnt aranykor képviselői, kiknek értékmentő munkája egyre reménytelenebb és kilátástalanabb: „Éjt nappallá téve dolgozott egy szűk könyvtárszobában. / Csak dolgozott, de lassan már senki sem figyelt rá. / Munkáit sorra olvasatlanul, majd őt is elfeledték..." *(Kleinosz, a filológus)* A könyvtárak, a templomok felgyújtása vissza-visszatérő elem a versekben. A kultúra védőbástyáit és alapjait jelentő helyszínek pusztulása ugyanakkor mindig csak egy-egy magányos megfigyelő számára veszteség, a dühöngő tömeg figyelemre sem méltatja vagy maga idézi elő a pusztulást. A veszteség, az elmúlás ilyesfajta megjelenítése mögött egyfajta kultúrpesszimista álláspont körvonalazódik. A „Minden tudás pogányság!" vezérlőelvvé válását veszi tudomásul sok vers, sohasem tragikusan, inkább rezignált beletörődéssel, elkerülhetetlennek láttatva mindezt.

A művészet kilátástalan sorsa a barbár világban szintén alapvető kultúrtörténeti toposz, ugyanakkor KAF Kavafisz-versei, helyenként mintha némi ironikus felhanggal is fűszereznék ennek a helyzetnek, illetve folyamatnak a konstatálását, felismerését. Hogy ez voltaképpen nem is történhet másként, mindig is így volt, a helyzet a jelenség természetes működéséből következik és talán az gondolkodik idejétmúlt módon vagy túl naivan, aki másra számít. Hiszen ha a barbár közeg nem is pusztítja el – nem csupán radikális tettekkel, hanem leginkább közönyével, meg nem értésével – a kultúra nagy alkotásait, az idő, a feledés eróziós munkája mindenképp jelentős pusztítást végez: „Boldogtalan Hérondasz, ó, a jókedvű, / kit sok sikamlós, víg dologra szánt a sors – / be súlyosan megcsonkítottan ért végül / hozzánk közömbös századevek elmúltán! // Minden mű feledés, minden a föld alatt! / Minden mű töredék – s a rázuhogó idők / titkos férgei közt enyész." (*Hérondasz mimiamboszai*)

A művekre „rázuhogó idő" és a felejtés ellen dolgozik szinte egész eddigi életművével KAF, aki mintegy régészként tárja fel a régi idők műveit, s kezd dialógust sokféle korábbi hagyománnyal. Nem csupán leporolja és újra láthatóvá teszi ezeket az alkotásokat, hanem művészetében újrakontextualizálva élővé varázsolja őket. Párbeszédre hívja a halottnak hitt műveket, hogy bebizonyítsa, nincs az az idő vagy közöny, mely ezeket elpusztíthatná. Kovács András Ferenc nem fél megszólítani régi idők történelmét, kultúráját, műveit, így azok az ő interpretációjában sohasem pusztán mozdulatlan kiállítási darabok. Ez a viszonyulás Kavafiszra is jellemző, hiszen egyik nagy újítása éppen a klasszikus görög irodalmi nyelv és a huszadik századi beszélt népnyelv ötvözése. Ahogyan Kavafiszt, úgy KAF-ot sem

rettenti meg az antikvitás nagy műveit övező tisztelet, mely bizonyos idő után megközelíthetetlenné teszi az alkotásokat. KAF nem fél megbolygatni a merev kánont, s így egyike azoknak, akik e rendszert valamiképp képesek rugalmasan megtartani. Kavafiszhoz is ezzel a határozott bátorsággal nyúl, s ehhez rendelkezésére áll minden ismeret, tehetség és mesterségbeli tudás. Ezért nem csoda, ha a kötet utolsó szövegének (*Hermész szobra a fényben*) Hermészét Kavafisz alteregójaként értelmezve az olvasó csak egyetérthet annak verszáró kijelentésével: „Ne félj, barátom, foghatod kezem." KAF valóban méltó a kézfogásra.

Kolozsi Orsolya